

TOLNA MEGYE EGÉSZSÉGÜGYE A 18. SZÁZADBAN

DR. KÁROLY LÁSZLÓ

A pestisjárványok kora (1700—1740)

A 18. század első felében Tolna megye népesedésének alakulásában két dolog játszott szerepet: a Rákóczi-szabadságharc és a németek betelepítése. Erre mindkét esetben lényeges befolyást gyakorolt a hozzákapcsolódó pestisjárvány. Nagy veszteséggel járó következménye miatt a betelepítés majdnem az egész századra elhúzódott.*

Tolnán 1698-ban élelmiszerraktárt létesítettek, amely nyilván a patkányok elszaporodásával járt. Szerencsére pont ekkor pestis nem volt az országban, a patkánybolhák nem fertőzöttek, így a járvány nem tört ki.

A *pestisjárvány 1706-ban* a Rákóczi szabadságharc idején Nagyszébenben kezdődött és fokozatosan az egész Dunán inneni területre elterjedt. Magas halálozással járt és a hadviselésben is patt helyzetet teremtett: nem volt, aki harcoljon, legyenek azok kurucok vagy labancok. Ez fontos oka volt a harcok elhúzódásának. Tolna megyében a kurucok és a labanc rákok közt öldöklő harc volt. Kölcsönösen az asszonyokat és a gyerekeket sem kímélték.¹ Végül a rákok kiszorították a kurucokat a megye területéről. 1708-ban a Duna partján oly jól működő kordont hoztak létre, amely nemcsak a kurucokat akadályozta abban, hogy a Dunántúlra betörjenek, hanem a járvány megyei elterjedését is megfékezte. 1709 őszén mindössze a Duna-menti Madocsán voltak megbetegedések. 1710-ben azután Székesfehérvár környékéről terjedt el a pestis a megye északi részén. Súlyosságát jelzi a simontornyai várkapitány *Nádasdy József* tábornokhoz Veszprémbe írt levele: „*Éppenséggel Tolna megye nem áll többől, mint 21 nyomorúságos faluból és a jobbacskákból is ötöt nem a nemes vármegye, hanem a pestis bírja.*” A járvány tovább terjedt Baranyában, Pécsen és Siklóst is elérte. Lazarettet is felállítottak. Pécsen ekkor 41 ember halt meg. (A vesztegzár hatásosságáról már 1708-ban meggyőződtek, amikor az ezt alkalmazó Szegednek 182 vesztesége volt, szemben az ezt mellőző Araddal, ahol 3000 ember halt meg. Egyébként pestis elleni vesztegzárt Magyarországon sikeresen 1510-ben Nagyszébenben alkalmaztak először. Akkor a város megmenekült a járványtól.) Dec. 27-én *I. József* rendelete alapján a még nem fertőzött területek védelmére a Péterváradtól Simontornyán és Veszprémen át Komáromig záróvonalat hoztak létre. A kordon a nagy kiterjedés következtében hatástalan volt.

* A jegyzetekben használt rövidítések: NK: Tolna megye nemesi közgyűléseinek jegyzőkönyvei, NKI: Tolna megye nemesi közgyűléseinek iratai, TML: Tolna megyei Levéltár

¹ Károly László: A tolnai egészségügy kezdetei; *Medicus Universalis* 31. 1998. 192

1713-ban ismét volt Pécsen pestis. A magisztrátus utasítása alapján a városkapukat lezárták, az idegeneket elűzték. Büntetés helyeztek kilátásba annak, aki idegeneket rejteget. A megbetegedetteket lazarettbe szállították, a hozzátartozókat megfigyelés alatt tartották. A betegek kezelése abból állt, hogy a bubókat kenőcsökkel felpuhították, majd az orvos utasítása alapján a sebész a duzzanatot felvágta. Maga az orvos illet nem végzett. A bubók felnyitása a szervezet általános mérgeződésének (septikaemia) megakadályozását jól szolgálta, viszont a kiömlő váladék újabb fertőzőforrást jelentett. Az idegenek elűzése járványügyi szempontból helytelen volt. Talán ezzel függ össze, hogy a pécsi járvány befejezése után a megyében és Somogyban ismét voltak megbetegedések. Az 1715-ig elhúzódó járványban országosan 410 000 ember halt meg, szemben a harcokban elpusztult 85 000 személlyel. 1703-ban a megyében 75 falu volt, amiből 1714-re 36 szegény helység maradt.²

Ebben az évben *Pamero Felix*, a Fabiani ezred kapitánya a nemesi közgyűlésen kórház építését kérte a nagy számú katonai és polgári megbetegedett miatt. A megye a kérelmet azzal utasította el, hogy erre nem lehet őt kötelezni.³

A német betelepítések hatására 1767-re a falvak száma 101-re nőtt. Ez a népmozgás sok áldozattal járt, ami jórészt a nem megfelelő szervezés következménye volt. Már 1712-ben az első, a *Dörnye* teveli birtokára történt betelepítés is nehézségekkel járt. Itt a rossz körülmények és az éhezés mellett betegségek is jelentkeztek. 1712—1714 között 188 család, 995 személy jött Tevelre. Közülük 1715-re már csak negyedrészüik, 48 család volt ott. (Ugyanebben az időben a szatmári telepések fele maradt az új lakhelyén). Az első németek közül sok meghalt, sokan elvándoroltak vagy hazatértek. Így 1720-ra már csak 31 család maradt meg. Ez évben 8 családfő halt meg.⁴ A helytörténeti feldolgozások betegségekről több új telepítéssel kapcsolatban is megemlékeznek, többször fertőzéseket is említenek. Így 1718-ban 3 fuldai család 1 hónapon belül elköltözött Tolnárról, mert a Duna vízének fogyasztása után megbetegedtek, ugyanígy járt 1720-ban 4 másik család is. 1722-ben Kalaznóra 29 családfő jött, közülük 1727-re 9 meghalt. Pári községben az 1728-ban odaköltözött 36 családból 1735-re csak 2 maradt meg. Ezek jó része éhen halt. A nemesi közgyűlés 1728. évi jelentése szerint: „*A frankok és a svábok részben meghaltak, részben elköltöztek, sokan koldulnak..., miután szokatlan volt nekik a levegő és ez az ország. Házaik üresek és elhagyottak.*” Szekszárdon az 1730-as években az újonnan jött németek és a magyarok meg a szlávok (szlovákok, szerbek) halálózása nem különbözött, Tolnán viszont a németeknél 100 születésre 96 halálozás jutott, a többiek esetében csak 77.

A kezdeti időszakban nemcsak a szegény beköltözők felszerelésének hiánya játszott szerepet abban, hogy a nélkülözések és az éhezés következtében nagyarányú volt az elha-

² Magyar Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek I—IV*; Magyar Orvosi Kiadó 1929—1940; I. 41., III. 135., IV. 18., 28.; Bodosi Mihály: Dél-dunántúli 18. századi pestisjárványok, különös tekintettel Somogyra; *Somogy megye múltjából* 24. k. (szerk. Szili Ferenc), Kaposvár 1993., 85.; Leírja a pestis járványtanát is; Nagy Lajos: *Az 1710-es és az 1713-as pécsi pestisjárvány*; *Baranyai helytörténetírás* 1981. (szerk. Szita László), Pécs 1982., 117., 147.; Hadnagy Albert: Tolna megye küzdelmes évei a török hódoltság után; *Tolnamegyei Újság* 1938. IV. 23.; Schultheisz Emil: *Az orvoslás kultúrtörténetéből*, Bp.—Piliscsaba 1997., 63.

³ Magyar Kossa i. m. I. 41.

⁴ Eppel, Johan: *Tevel. Heimatgemeinschaft der Teveler* 8. v. Bp. 1988., 19., 35.

A'
P E S T I S R O L
való
O R V O S I T A N Á T S L Á S ,

A' mellyhez
Miképpen *Ki-ki*, okos értelmének,
és az Orv. si - Tudomány fundamentomának
út - mutatása - Szerint , *Magának* , mind az
egészséges Testnek meg-óltalmazásában, mind
pedig az Dögletes - Nyavalyában ,
önnon maga Orvosa
lehet.

Mellynek alkalmatosságával
Miképpen kellesték életünknek
Napjait egészséges állapotban meg - hozszabi-
tanunk , rövid *Dieta - béli* Tanács - adással
meg - magyaráztattot , és ki - bo-
tsátattot.

N A G Y - G Y Ő R - V Á R O S Á B A N
L A K O Z Ó

G Ö M Ö R I D Á V I D

Med. Doct. által.

~~~~~
Nyomtat. Győrben , Strebig János Gergely
Privileg. Királyi , és Püspöki Könyv - Nyomtató
által 1739dik Észterháson.

lázolás, hanem a lakásépítés hiánya is, bár a nemesi közgyűlés 1725-ben elrendelte, hogy az új telepések részére kéménnyel ellátott, vályogból készített, új házakat kell biztosítani.⁵

A lakosság szaporodásával az egészségügyi ellátásról is gondoskodni kellett. Már a beköltözők 1715-ben *Tevelen* borbélyt és sebészt kívántak. Ez azonban a kezdeti időszakban csak a katonaságnál volt adott. Egy 1722-es leírás a *katonai sebész* székhelyének Závodot jelzi. Később ennek elhelyezkedése állandóan változott. A közönséges ezredben egy vezető mellett 13, egy vegyes ezredben 8 beosztott sebész alkalmazását írták elő. Ez azonban a megyében az adóelőírások szerint nem valósult meg. Még 1738-ban, a török háború (1737—1739) idején az átvonuló katonaságnál is csak 2 sebész működött.

A polgári lakosságnál az egészségügyi szervezés egyik első jele volt 1726-ban a Helytartótanácsnak az a rendelkezése, amelyben előírták, hogy bűntény gyanúja esetén egy jártas sebész végezzen boncolást, eldöntendő, hogy az illető külső beavatkozás vagy természetes ok következtében halt-e meg. Mind gyakrabban kezdtek *megyei fizikust* (főorvost) alkalmazni. Tolna megye 1732-ben választott először fizikust. Ekkor bízta meg *Sitter János György* dr.-t, Fejér megye főorvosát a megye egészségügyének irányításával és a rászorultak gyógyításával, évi 150 Ft fizetéssel. (Az alispán fizetése ekkor 600 Ft volt.) A következő évben Tolna és Baranya megye közös főispánjának, a pécsi püspöknek elnökletével tartott gyűlésén úgy határoztak, hogy e két megye tartson közösen fizikust. A főorvost székhelye Pécs legyen, de váltakozva teljesítsen szolgálatot mindkét megyében. Úgy látszik, e működés körül gondok voltak, mert 1738-ban *Deibler Ferenc*, Fejér megye fizikusa arra hivatkozva ajánlotta fel szolgálatait a megyének, hogy erre többet megkérték. Intézkedés ekkor nem történt, de a következő évben Eltz sebész személyében a közgyűlés egy „olcsó” fizikust választott.⁶

Az 1737—1740. évi pestisjárvány

Nyilván a betelepüléssel járó megpróbáltatások is szerepet játszottak abban, hogy a pestis a megyének abban a részében okozott járványt, ahol németek helyezkedtek el. A betegség által érintett helységek közel $\frac{1}{4}$ része németek által lakott hely volt.

A pestis 1737-ben jelentkezett Erdélyben, ahová *Wallis* gróf császári katonái Török-Oláhországból hurcolták be. A járvány alakulásában fontos szerepet játszott az orosz szövetségben vívott török háború (1737—39). A pozsareváci béke óta (1718) a Kis-Oláhországnak nevezett havasalföldi terület az Osztrák Birodalomhoz, Török-Oláhországnak az Oszmán Birodalomhoz tartozott. A területet az Olt folyó választotta el.

A betegség 1738-ban gyorsan terjedt. A Helytartótanács a pestis elleni védekezés központi irányítására egészségügyi bizottságot hozott létre, amely a Tiszán és a Dunán a réveknél záróvonalat létesített. Szept. 14-én az akkor még a Duna túloldalán fekvő Bogyiszló, Fajsz és Szeremle lakói arra kérték a megyét, hogy engedje át őket a Dunán szekszárdi és decsi szőlőjük leszüretelésére. A Helytartótanács hozzájárult az engedély megadásához, de már 21-én felhívta Tolna, Baranya és Somogy megyék figyelmét arra, hogy csak azokat

⁵ Kéri, Heinrich: Warum zog man aus dem Marktflecken Tolnau ab? *Neue Zeitung* 18. 1995. 11.; Kéri, H.: Pári; *Deutscher Kalender* 21. 1997. 228.; *TML, NKJ*, 108/1728.; *NK* 578/1725

⁶ *TML NK* 282/1722; 29/1732; 122/1733; 411/1738

engedhetik be a területükre, akik a szalánkeméni vagy a péterváradi zárlaton átestek. A karantén fontosságát aláhúzta Garelli egészségügyi főtanácsos véleménye, amelyben hangsúlyozta, hogy a pestist gyógyítani nem tudják, csak a vesztegzár és más egészségügyi intézkedés hatásos. Dec. 14-én *Vassy Tóbiást*, a megye Földváron székelő egészségügyi megbízottját és a megyei embereket megvádolták azzal, hogy nem tartják be az előírásokat: útlevél nélkül hajókat engedtek át Pest felé, civileknek és a katonák állatait gondozó pásztoroknak engedélyezték, hogy a réven átkeljenek. Egy ilyen eset a Fejér megyei alispánnak is tudomására jutott, mert ezek az emberek megjelentek megyéje területén. A Helytartótanács 1739. jan. 13-án Vassyt enyhe megrovásban részesítette: „*Mondják meg Vassynak, hogy engedélyezése szabálytalan.*” A budai egészségügyi bizottság még márc. 27-én hozzájárult ahhoz, hogy a bogyiszlóiak és a fajsziak átkeljenek a Dunán dunántúli szőlőjük művelésére, de az engedély időtartamát a járványhelyzet alakulásától tette függővé.

A megyében az első megbetegedések a megye közepén, Kajdacson jelentkeztek jan. 3-án. A falu, félve a karantén okozta kellemetlenségektől, ezeket eltitkolta, a bíró és a plébános hallgatólagos beleegyezésével. halottaikat éjjel, titokban temették el. Másfél hónap múlva a pestis Varsádra is áterjedt. Mikor a nemesi közgyűlés *Eltz János Györgyöt*, a pinchelyi volt katonai sebészt megyei fizikussá választotta márc. 3-án, a megye még nem tudott a pestisről, bár annak megjelenésére számítottak, mert jan. 13-án 8 személyt egészségügyi biztosi teendőik ellátásával bíztak meg. Eltz megválasztását azzal indokolták, hogy miután a felsőbbség kívánja az önálló megyei fizikust, de a megyében nincs orvos, ezért sebészt választottak erre a tisztségre. Valójában azonban az orvos fizetését sokallták. Az ő illetményét 300 Ft-ban állapították meg. A Helytartótanács részéről *Pálffy János* gróf örömmel üdvözölte a megyének ezt az elhatározását, mert a pestisjárvány miatt szükség volt a területen egy irányító szakemberre. Február—március hónapban a katonák és a Szlavóniából jöttek számára Szekszárdon 42 napos karantént létesítettek.

A megye akkori ismerete szerint az első megbetegedések márc. 16-án Varasdon voltak. Hamarosan Bonyhádon is jelentkezett a pestis. 3 hét múlva már Bátaszéken is voltak betegek. *Perczel József* alispán jelentése szerint itt a járványt a Belgrádból hazatérő katonák okozták, akik hátrahagyták pestisben megbetegedett társaikat. A megye Varasdra sebészt küldött, az elkülönítés végrehajtására 8 személyt rendeltek ki örnekek, akiknek az első hónapra személyenként 2,33 Ft-ot fizettek. Gondoskodtak a sírásók javadalmazásáról is. Ápr. 20-án egy sebészt 2 pénztárossal gyógyszerért Budára küldtek. 6 vesztegzár-biztost neveztek ki, 42 Ft fizetéssel. Közben szigorodtak az országos előírások is: a járványügyi előírások megszegéséért ápr. 21-én halálbüntetést helyeztek kilátásba. A megyében a megbetegedtek száma nőtt. Ebben az időben a pestis főképp a völgyeségi járásban és (Sió)Agárdon terjedt el, de áthúzódott a szomszédos baranyai településekre is. Máj. 21-én az alispán jelentette, hogy Eltzet a megyeszékhelyen, Simontornyán kénytelen volt 300 Ft-ért járványorvosnak alkalmazni, „*mert olcsóbbat nem kaphattak.*” Jún. 4-én Somogy megye felé a két megye közreműködésével záróvonalat hoztak létre a Sió és a Kapos vonalán, amelyen szept. 17-től csak két átjárónál (passus), Ozoránál és Simontornyánál lehetett átmenni sebészi ellenőrzés után. Ez az intézkedés eredményes volt, mert a pestis Somogy megyére nem terjedt át. A járvány első felének elterjedési területén 15 községben történtek megbetegedések, melyek sok esetben csak október hónapban szűntek meg. Közben újabb falvak is fertőzöttek. A kajdacsiai a pestist annyira el tudták titkolni, hogy a megye, mit sem sejtve, májusban még 2 napig ott tartotta gyűlését. A fertőzést végül csak júliusban fedezték fel. A járvány idején

itt 332 személy halt meg. A felszabadító vizsgálatoknál megállapították, hogy csak 12 házban nem volt beteg. Novemberben a pestis Bonyhádon ismét fellángolt. Az egész terület vesztesége 2134 személy volt.⁷

Már a járvány kezdete óta nagy figyelemmel kísérték a dunaföldvári révet, amely az egyetlen átkelőhely volt a Dunántúl felé. Itt az áthaladó hajókat is ellenőrizni lehetett. Már ápr. 14-én katonaságot rendeltek oda, majd amikor máj. 4-én Baján is kitört a járvány, és az onnan Pest felé hazatérő 180 személyt csak a rév felett tudták megállítani, az őrséget 50 fővel megerősítették. Felmerült annak a gyanúja, hogy a hazatérőket Vassy látta el útlevéllel. Ebben az időben az öcsényiek és a decsiek, akik már a zárlat kezdete óta állandó összeköttetést tartottak fenn Bajával, bort szállítottak a városból. Ezt veszélyes példának tartották és már júl. 21-én börtönbüntetéssel sújtották az ebben résztvevőket; a bort elkobozták. Ez tetemes mennyiségű lehetett, mert egy kimutatás az ez évben elkobzott bor értékét 774 Ft-nak jelzi.

A pestis Földváron az egészségügyi biztos házában kezdődött júl. 3-án, bár ekkor még „csak egy személynél találtatott puga (bubo), Vassy uram minden cselédjével kitarokodott a szigetre contumáciára (vesztgezárta).” Megyebiztossá ekkor ideiglenesen Czompó József szolgabíró-t nevezték ki. A pestis tovább terjedt, 1 hónap múlva Paksot is elérte, majd Bölskére és Madocsára is eljutott. A nagy számú megbetegedés miatt Vassy utasítására Reindlet Földvára hívták járványsebésznek. Az itteninél is nagyobb veszteséggel járt a paksi járvány: 845 halottal. viszont feltűnő volt Madocsa alacsony halálozása: 14 személy. Bár védettség a pestis után nem alakul ki, mégis tény, hogy az 1709–10-es járvány másik területén, Tamási környékén sem voltak megbetegedések. Úgy látszik, időközben a hatóságok már Madocsa felszabadítását tervezték, mert ez ügyben dec. 7-én Daróczy Zsigmond, a község földesura, levelet írt sógorának, az alispánnak, a zárlat fenntartását kérve. Arra hivatkozott — neveket felsorolva — hogy most is vannak megbetegedések és halálozások mind Bölskén, mind Madocsán. „Isten tudja, micsoda nyavalya ez” — írta — „mind némelyek 4-5 napig el nem fekszik benne, azután felkel, de mind csak azzal a meleg tökkel kötözik magukat.” (A tök a bubók beolvadását segítette elő).

Pakson a magas halálozás következtében eluralkodott a felelőtlenség: egyesek loptak, fosztogattak, bútorokat vittek el. Alig halt meg valaki, lakását máris kifosztották. A félelem miatt — mint Perczel alispán szept. 15-én jelentette — Földváron senki nem akart járványszolgának jelentkezni. Ennek következménye volt, hogy egy gyermekágyban meghalt aszszonyt 6 napig nem temettek el.

Ugyancsak a félelem játszott szerepet abban, hogy dec. 1-jén Eltz állásáról lemondott, mert nem akart a járványsújtott területre menni. Mikor a megye emiatt az országos egészségügyi bizottsághoz fordult, az a megyére bízta, hogy kényszerítik-e a sebészt arra, hogy járványos területen dolgozzék; csak azt fűzték ehhez, hogy utódról gondoskodni kell. A megye végül dec. 1-jei hatállyal állásából felmentette, rendszeres fizetését megszüntette. Tekintve, hogy Eltz egyéb munkavégzését vállalta, a felszabadító vizsgálatok egy részének elvégzésével bízták meg. Ezért neki tevékenységének befejezésekor 200 Ft-ot fizettek. Mikor 10 év múlva, halála idején, az özvegyének segílyt szavaztak meg, kiemelték, hogy

⁷ Magyar Kossai i. m. I. 120., IV. 103., 152., 164.; TML NK 373/1738; 687, 697, 715, 733/1739; 149/1740; 426/1741, utólag helyesbített adatok; NKI 3:722/1739; 3:787/1740

azokban a válságos időkben ő volt az egyetlen, aki a megyét támogatta. Utóda rövid időre *Peer Antal* lett, aki a szolgabírák társaságában meglátogatta az itt állomásozó katonaságot is. Később, éppúgy, mint Eltz, megyei sebészként szerepelt.

A felszabadító vizsgálatokat a sebészek a már járványmentes községekben egy megyei megbízott kíséretében végezték. Előírták, hogy a kirurgus házról házra járjon. Kajdacsot két ízben is ellenőrizték, hogy betegségmentességéről meggyőződjenek.⁸

Közben Pakson és Dunaföldváron a járványügyi helyzet nem javult. Ráadásul a dunai záróvonal sem működött megfelelően. Vassy Tóbiás az áthaladást engedélyező útleveleket túlságosan könnyen adta ki. A Helytartótanács — mit tehetett egyebet —, már 1740. jan. 3-án úgy intézkedett, hogy amíg Földváron járvány van, addig Vassy útlevelét ne fogadják el. Bár a megyét nagyrabecsüléséről biztosította, mégis azt kérte, hogy Vassyt megbízatása alól mentse fel. Ez meg is történt. Közben a kalocsai érsek is a rév túloldalát jan. 21-étől pandúrokkal őriztette.

Jan. 5-én megállapították, hogy *Reindl* sebész működése nem kielégítő. Ezért, miután a megye *Siller János* székesfehérvári orvossal és *Nádasdy Lipót*, Pest megyei egészségügyi biztossal tárgyalt, ez utóbbi javaslatára a pesti *Kamerer Jánost* havi 50 Ft fizetéssel Földvára járványsebésznek nevezték ki. *Búza Mártont* az egészségügyi biztosi teendőök ellátásával bízták meg. Megszabták a feladataikat is.

Előírás Kamerer sebész részére

1. Amely helyeken tevékenykedni fog, házanként végezzen látogatást. Ha betegeket talál, azokat a többiektől elkülönítve gyógyítsa.

2. Semmiképpen nem engedhető meg, hogy az egészségesek keveredjenek a betegekkel. Ha valaki ennek a rendelkezésnek ellenszegülné, azt az alispán helyettesének haladéktalanul jelentse.

3. A halottak és a betegek ruháit és mindenféle bútort, ha lehet, vízben és folyadékban tisztítsák meg. A házat és a használati tárgyakat alaposan tisztítsák meg.

4. Amíg a bútorok, a ház tisztítása, lemosás, füstölés nem történik meg, addig a területet nem lehet egészségesnek nyilvánítani. Ez alól kivételt nem lehet tenni.

5. A sebész, különösképpen akkor, ha fertőzött területről tér vissza, magát és másokat is veszélyeztetheti. Ezt maga és a vele kapcsolatba lévőek vegyék tekintetbe.

6. Amikor már tapasztalt és jól képzett sebésznek bizonyult, újra felidézük mindazokat a dolgokat — Őfelsége megbízottjának véleményét tekintetbe véve — amelyeket a közjóért tett.

7. Minden eseményről és tevékenységről, a hivatalos megyei urakkal egyetértésben, tudósítson.

8. Mindenek felett áll az, hogy bátor, hasznos és jó hírű férfinak ismerjék meg, nemcsak saját területén, hanem a körülmények által meghatározott helyzetekben is, hogy így kötelességét megfelelően teljesíthesse.

⁸ TML NK 769, 778/1739; 216/1749; NKI 3:772, 780, 788; NK 10, 91/1740; NKI 1:1853/1740

Előírás Búza Márton egészségügyi biztos részére

1. *Az egészségügyi helyzetet alaposan figyelje meg. Az egészségeseket és a betegeket válassza szét. Gondoskodjon mindenféle lakás tisztításáról, a lemosásról és folyamatosan döntsön az elégetésről.*

2. *Semmiképpen nem megengedett, hogy az emberek többen összejöjjenek, főképp nem olyan számban, aminek következtében a járvány alattomban jelentkezhet.*

3. *A magisztrátus engedélye nélkül senkit ne engedjen ki a városból.*

4. *Van-e olyan ház, ahol újabb megbetegedés történt? Ezt minden módon keresni kell. Ha ilyet találnának, ezt az ott lévő kihelyezett sebésznek késedelem nélkül jelezze, hogy az kezelésbe vehesse.*

5. *Hetente jelentse, mennyi a gyógyultak, a súlyos betegek, a meghaltak száma. Ez utóbbiak milyen betegségben haltak meg? A biztost, az alispán helyettesét, a járási szolgabíró, amilyen gyakran lehet, tájékoztassa.*

6. *A földvári réven a magisztrátus engedélye nélkül senkit ne engedjen át, akár nyájjal, akár vízen vagy jégen akar átmenni.*

7. *Mindenre figyelemmel kell lenni, hogy a baj megelőzése a közösség érdekében biztosítva legyen.*

8. *A kihelyezett örökkel kapcsolatos minden ügyről értesíteni kell a biztost, az alispán helyettesét és a szolgabíró.*

9. *Nem fertőzött területről senkit ne engedjen be.*

10. *A kihelyezett sebész működését megfelelően ellenőrizze.*

11. *Ha valami egészségügyi vonatkozású baj előfordul, a magisztrátussal közölni kell. Ha probléma merül fel, meg kell velük beszélni. Azaz: mindent el kell követni, ami egy jó hírű és közbiztonsághoz értő férfitől az egészséget fenyegető veszélyekkel kapcsolatban elvárható.*

Összehasonlítva ezeket az utasításokat a pécsi Egészségügyi Tanács 27 év előtti intézkedéseivel, megállapítható, hogy az előírások sok esetben hasonlóak: a helységekbe a be- és a kifelé mozgás akadályozása — utóbbi esetben Pécsen csak a járvány későbbi időszakában —, a csoportosulás tiltása, füstölés alkalmazása, a betegek nyilvántartása. A Tolna megyei utasítások jobban kidomborítják a fertőtlenítést, a fertőzött ruházat elégetését, amit a pécsi jegyzőkönyvek nem említenek.

Lényeges különbség van azonban a betegség helységeken belüli terjedésének gátlásában: Tolna megyében a kedvező tapasztalatok dacára sem tudtak sehol járványkórházat létrehozni. Ennek következménye a járvány időtartamában és az áldozatok nagyobb számában mutatkozott meg.⁹

Ebben az időben felelősségrevonásra is sor került. *Marker Ágoston* ügye a korabeli társadalmi viszonyokat tükrözi. A morva származású szakadati plébános, aki egyébként rossz viszonyban volt a földesurával, a község járvány alóli felszabadítása után 1739. dec. 11-én Tevelre ment, ahol még dült a pestis. Meglátogatott egy a betegségben szenvedő asszonyt, akinek férje és lánya már emiatt halt meg. (6 nap múlva az asszony is a pestis áldozatává vált). Mikor ez a földesúr, gróf *Mercy-Argenteau* tábornok tudomására jutott, 1740. január-

⁹ TML NK 137/1740; NKI 3:792/1740

ban katonáival a papot lefogatta és hőgyészi börtönébe záratta. Az eset a pap bebörtönzése miatt országos figyelmet keltett. Maga III. Károly írt emiatt a megyének és körültekintő vizsgálatot kért. A Helytartótanács szükségesnek tartotta, hogy a szakadátiai vallási ellátása biztosítva legyen. javasolta, hogy a megye emiatt lépjen a püspökséggel érintkezésbe. Csak a plébános járványügyi elkülönítését tartotta indokoltnak. Mercy-Argenteau a megyének írt levelében arra hivatkozott, hogy intézkedése a közösség érdekét szolgálta. Áprilisban a megyei peres eljárás során Marker vétkessége bizonyítást nyert. Közben a plébános gróf Berényi Zsigmond pécsi püspöknél feljelentette a generálist, mert a börtönben bántalmazták. Ő ezért Mercy-Argenteaut kiközösítette. A tábornok nem kívánt a püspökkel tárgyalni, hanem egyenesen az új uralkodóhoz, Mária Teréziához fordult segítségért. Az ő közbenjárására az excommunicatiót nem hozták nyilvánosságra, így az nem lépett hatályba. Közben Marker kiszabadult és 1741-ben a püspök Tevelre helyezte át. Az ottani földesúr, Döry Ignác főszolgabíró, mint kegyúr, a kinevezést nem fogadta el, bár kifejezetten német nyelvű papot kívánt jobbágyai számára. Ebben az elutasításban nyilván szerepet játszott a plébános és Mercy-Argenteau hosszú ellentéte. Markert végül a bonyhádi egyházközségbe helyezték.

A plébános viszontagságai, bár ezeket jórészt magának köszönhette, ezzel nem értek véget. Bár Bonyhád kifejezetten német nyelvű település volt, mint jelentős helyen, magyar nyelven is kellett tudni. Marker azonban nem volt hajlandó magyarul megtanulni. Így már 1747-ben egy kis helyre, a Baranya megyei Nyárádra helyezték át. Ott is halt meg 1755-ben, 46 éves korában.¹⁰

Csak egyetlen egészségügyben dolgozó személyről tudjuk, hogy pestisben halt meg. Éliás, nagyszékelyi borbély volt ez az áldozat. Özvegye 1741-ben „*alamizsnálkodó kegyes gráciát nyújtani*” kérte a megyét.

Miközben a megyében a járvány fokozatosan megszűnt, márciusban átmeneti szünet után Pakson és Dunaföldváron ismét volt megbetegedés. Ezen a területen 1263 halott volt.

A járvány a megye 2 részét érintette a Földvártól Bonyhádig húzódó területen, a köztük lévő, Pakstól Bátaszékig terjedő rész pestismentes maradt. A később fertőződő Duna melletti terület lényegesen kisebb volt a másik résznél, azonban itt voltak a megye legnépesebb települései. Így ezekben a mezővárosokban volt a legtöbb áldozat: a már említett paksi 845 halott mellett Földváron 366 személy. Márciusban már remélték, hogy „*Isten kegyelméből a megye megszabadul ettől a betegségtől.*” Ez be is következett: máj. 30-án a területet hivatalosan is felszabadították, csak a földvári révnél hagytak egy megfigyelő állomást.

A járványügyi előírások és a ténykedések olyanok voltak, amelyek nagyrészt ma is megállják a helyüket. A társadalmi közeg azonban a rendeletek teljesítését részben akadályozta. Így az előírások sok esetben csak elméleti szinten maradtak. A védekezés hatékonyságát csökkentette, hogy kevés volt a szakember és azokat sem időben alkalmazták. A hasonló adottságú Baranyában (átvonuló katonaság, kis községek, járványt közvetítő Duna) egy Bécsből hozott járványorvos korai alkalmazásával sikerült a mohácsi járványt lokalizálni és később az észak-baranyai és pécsi elterjedését megakadályozni. Tolna megyében Eltz alkalmazása a megbetegedések elleni védekezés szempontjából nem járt ilyen átütő eredménnyel. Kamerer sebészt csak későn, a járvány leszállós szakaszában alkalmazták.

¹⁰ TML NKI 3:797/2740; Váradi Antal: *Hőgyész II.*, *Hőgyész* 1998; 68.; Eppel: *i. m.* 193.; Joseph Brüstle: *Recensio universi cleri diocesis quinquecclesiensis*. Pécs 1846. III. 964.

Már *Pápai Páriz* a *Pax corporis*ban fél évszázaddal a járvány előtt kifejtette, hogy a pestis elleni védekezés hatékonysága a megfelelő képzett szakemberek alkalmazásán múlik.

A karantén okozta „*kellemtelenségek*” az emberek éhezését is jelentették, mert megtiltották, hogy a földjeikre kimenjenek, a mezőgazdasági munkát elvégezzék. Az alacsony termésátlagok miatt megfelelő tartalékot sem tudtak képezni. Bár gondoskodtak a járványmentes területen az aratási munkák elvégzéséről, az élelmiszerellátás megoldására az intézkedések nem voltak elegendőek. Ráadásul az átvonuló katonaság is elvonta a szűkösebb mennyiségből. Ezzel magyarázható a kajdacsiaknak az a kijelentése, hogy inkább az akasztófát választják, mint az elkülönítést. Alig fedezték fel náluk júliusban a pestist, augusztusban már felszabadtításukat kérték. (Más dolog, hogy ezt csak decemberben érték el és 1740. januárban ismét ellenőrizték őket.) A földváriak és a sárköziek kereskedelmi tevékenységüket a járványügyi tiltások ellenére is folytatták. A megyei szervek is ismerték ezt a helyzetet és a szabálytalanságokat bizonyos határig eltűrték. Részben ez az oka annak, hogy Vassy Tóbiás, a megye egészségügyi biztosa folyamatosan megszeghette azokat a rendelkezéseket, amelyek alkalmazásáért ő lett volna felelős.

Még egy tényező volt jelentős — amire már utaltam — a török háború következtében a katonaság állandó mozgása. A háborúban kezdetben a császári csapatok előrenyomultak, majd *Wallis* gróf Grockánál csatát veszített, Belgrádot is feladták. A háborút 1739. szept. 1-jén a belgrádi béke zárta le.

Hogy a katonák járványterjesztő hatását megakadályozzák, helyváltozásukat vesztegzárhoz helyekkel és záróvonalakkal korlátozták. A zsoldosok azonban a záróvonalakat sokszor áttörték. *Wallis* gróf katonái Szigetváron rövid időre még a somogyi egészségügyi biztost is bebörtönözték. A dunaföldvári révnél a katonai pásztorok a záróvonal ellenére is átmentek a Dunán. A közgyűlés jegyzőkönyvében a különféle ezredek 1739. évi kártevéseit tételesen is felsorolták. Az említett esetek mind lehetséges ragályt terjesztő tényezők. Ebből az időből csak egy biztosan járványt előidéző esetről van adat: a bátaszéki járvány a katonaságtól indult ki. Később ugyan Madocsán is felmerült annak a gyanúja, hogy katonák betegedtek meg pestisben, ezt azonban a vizsgálatok nem erősítették meg. (Az utóvizsgálatok sok esetben helyesbítették a pestises halottak számát: így az első jelentésben szereplő 3480 személy számát a következő évben 3397 főre módosították.) Tény mégis, hogy a 19 fertőzött hely közül 8-ban átmeneti katonai szállás volt. Másrészt viszont őrző tevékenységük elősegítette a vesztegzárak és a kordonok működését (Kapos-vonal, földvári rév). A belgrádi béke után a határon állomásozó katonaság a megyén keresztül tért vissza eredeti szálláshelyére. Ezt a járvány akadályozta. Így először 1740 áprilisban indult katonai konvoj az ország belseje felé. Előbb a földvári révet választották dunai átkelőhelynek, azután a kiújuló pestis miatt Baranyán át a Bátaszék—Szekszárd—Simontornya útvonalon indultak el. Téli szállásnak lehetőleg olyan helyet választottak, ahol nem volt járvány.¹¹

Az orvosi szemlélet és az ismeretek meghatározták a kor orvosi tevékenységét. Örök emberi tulajdonság, hogy az emberek mindennek az okát, magyarázatát keresik. Természetesen ekkor a baktériumokról, tulajdonságaikról fogalmuk sem volt, így a betegség okát, leegyszerűsítve, közvetlenül Istentől eredő dolognak tartották. *Gruber Dávid*, a kortárs orvos szerint, ezt a „*leghatalmasabb és legveszedelmesebb betegséget*” úgy tekintették,

¹¹ *TML NK* 28, 204, 300, 346/1740; *NKI* 3:828/1740; 1:1964/1741; Bodosi: *i. m.* 82.; *Baranya megye nemesi közgyűléseinek jegyzőkönyvei* 98, 112/1739.

hogy Isten lebecsátotta a pestist formáló mérges materiát. A betegség Isten bosszúállása a bűnök miatt. Kiinduló pontja minden esetben a keleti, pogány világ. Ez tetszetősen alátámasztotta ezt az elképzelést. Az egyházak is hasonlóképpen vélekedtek. A katolikus pasztorális levelek hangsúlyozták, hogy a járvány idején is el kell látni az egyházi szolgálatot: a szentségek kiszolgáltatását és a temetési szertartások elvégzését. Ennek megnyilvánulása volt, hogy a pestis idején egy pap Szekszárdról Agárdra ment. Vállalva a járványügyi elkülönítést, ellátta az egyházi szolgálatot. Így csak a járvány végeztével tudta bejegyezni az időközben Agárdon született újszülötteket a szekszárdi kereszteltek anyakönyvébe. A pasztorális levelek felhívják a járvány idején az óvatosságra a figyelmet, azonban ezzel kapcsolatban részleteket nem közölnek.

A betegség keletkezését *Buzinkay György*, debreceni orvos 1738-ban az akkori felfogásnak megfelelően így magyarázta: „*Küld az Isten gyakorta a földre (sic!) sok számú férgeket, hernyókat, sáskát, cserebogarat. Ezek tojásaikat letészik a fűre, fára, kerti veteményekre vagy gyümölcsökre ..., ezek eledellel a gyomorba kerülnek vagy mivel láthatatlan kicsinységükkel a szélől elragadtatván a levegő égen ide s tova vitetnek, ezek a ki és belehellések a tüdőbe menvén mindkét helyen megrothadnak vagy kiköltetnek, a testet férgessé és rothadásra hajlamossá teszik.*”

Már Pápai Párizs a sok kiadást megért *Pax corporisban* megemlíti az egerek és a patkányok járványt terjesztő hatását. Ismerték a bubo kifakadásával kiömlő váladék fertőző voltát. Egyöntetű vélemény szerint a betegség levegőben lévő csíráit füstöléssel lehet elpusztítani. Ennek — mai tudásunk szerint — az a valóságtartalma, hogy meleg hatására a bolha vektorok elpusztulnak. A kellő hatás elérésére viszont megfelelő hőfok kell, amit legfeljebb az iratok füstölésével — amit gyakran alkalmaztak — lehetett elérni. Az iratokon természetesen ritkán volt bolha található. Csak a fertőzött tárgyak elégetése volt eredményes. (Ekkor mellékesen a baktériumokat is elölték).

Érdekes módon az akkor leghatékonyabb módszert, az elkülönítést, az ebben a korban írt művek sokszor csak futólag említik, pedig ezt a gyakorlatban alkalmazták. Úgy látszik, kevesen mondták ki olyan nyíltan, mint *Garelli*, hogy az alkalmazott gyógyszerek hatástalanok. Mind *Gömöri*, mind *Moller* hosszan tárgyalják ezeket az orvosságokat, bár egyes gyógyszerek hatékonyságát megkérdőjelezi, mint Pápai Párizs a drága bezoárét. *Moller* az amulettekről van rossz véleménnyel: „*Az amulettekről soha a sok tapasztalattal okoskodó orvosok dicséretet nem mondtak*”.¹²

A szegény megye deficités költségvetés mellett a járvány első évében 2327 Ft-ot fordított egészségügyi célra, szemben a majdnem kétszer nagyobb Somoggal, ahol, bár csak néhány behurcolt pestises eset fordult elő, csak 1739-ben emiatt 5758 Ft-ot költöttek el. A második évben, mikor a megye bevétele a járvány következtében lényegesen csökkent, már csak 1036 Ft volt az ez irányú kiadás. Mindenesetre, csak a halottak számát tekintetbe véve, a megye ráfizetett a takarékoskodásra.

Végeredményben a pestis következtében 3397 személy halt meg, az 56 000 főre becsült megyei lakosság 6,1%-a. Ezt a Dunántúlon csak Fejér megye haladta meg (7,5%). A szom-

¹² *Gömöri Dávid: A pestisről való orvosi tanátlás, Győr 1739.; Moller Ottó Károly: Consilium medicum azaz orvosi oktatás miképp kellések a mostani pestises és egyéb nyavalyáknak gondot viselni, Buda 1740.; Kótai Pál: Pax corporis. Orvostörténeti Közlemények 5—7. 1958., 5.: Instructio practica de officio parochorum, Tyrnaviae, 1739.; Kiss Ernő: Pestisjárványok pusztításai Debrecenben; Népegészségügy 12. 1931. 31.*

szédos Baranyában ez az arány csak 2,5% volt. A Tiszántúlon a veszteség lényegesen magasabb volt (15—24%). Országosan a még évekre elhúzódó pestisnek 310 000 ember volt az áldozata.

Moess vizsgálata szerint Kecskeméten a betegség 1739-ben leginkább a fiatalabb korosztályokat sújtotta. Ez azt jelenti, hogy a lakosság szaporodása évtizedeken át lényegesen csökkent, a szokásos kisebb járványok okozta veszteség mellett. Tolna megye viszonylatában a növekedés hiányát csak több betelepüléssel tudták ellensúlyozni, akik ráadásul az új körülményekhez csak nehezen voltak képesek alkalmazkodni.¹³

A 18. századi két országos pestisjárvány a megyében a klasszikus formában zajlott le: a különféle okok miatt kialakult ellenálló képesség csökkenése következtében terjedt el. Országosan az egyes területek eltérő halálozása a megszervezett védekezés hatékonyságára is utal.

Az *első járvány* (1709—1710) előzménye két háború volt: a török elleni felszabadító háború és a Rákóczi-szabadságharc, melyek a megyében nagy embervesztéssel jártak. Ennek ellenére a harci tevékenység a rációk jelenléte következtében a pestis továbbterjedését akadályozta. A lazarétumok létesítése Pécsen akkor is és 1713-ban is lényeges járványt gátló tényezők voltak. Az ottani halottak számát az akkor már pontosan vezetett nyilvántartásokból és jelentésekből ismerjük. A Tolna megyei adatokat nem tudjuk, így a rációk kordon hatékonyságát nem lehet felmérni. Lazarétumok a megyében nem voltak. Valószínűleg, a halálozás az az országos átlag alatt maradt.

A *második járványt* (1739—1740) előkészítő tényező a megyében a nem kellően szervezett betelepítés volt. Ennek következtében az újonnan jött németek között gyakori volt az éhezés és a számukra új fertőző betegségek, melyek a védekezőképesség csökkenéséhez vezettek. Az országos helyzettel eltérően itt nagyobb szerepe volt a katonák mozgásának, mert a megye harci felvonulási útvonal volt. Igaz, az illetékes szerveknek sikerült a katonák járványt terjesztő hatását több-kevesebb sikerrel akadályozni.

A pestis után 1753-ban Szekszárdon emlékoszlopot állítottak. A Szentháromság-szobor a temesvári emlékműhöz hasonló. De míg ott a járvány végeztével állítottak szobrot, a szekszárdit azért hozták létre, mert a pestis a mezővárost elkerülte.

Minthogy Szekszárdon és Tolnán pestis nem volt, az 1731—1740 közti anyakönyvi adatok képet adnak egy járványmentes terület halálozásáról. A két mezőváros számai meglehetősen eltérőek, de abban megegyeznek, hogy csak kevesen (a halottak 6%-a) érték meg az öregkort.

Az átmeneti időszak a pestisjárvány után (1741—1768)

A pestis megszűnése természetesen csak a legnagyobb, minden korosztályt érintő járvány végét jelentette. Egyéb járványos betegségről viszont alig van adat. 1753-ban Faddon egy vérbajjárvány zajlott le, amelynek kezelésére a megye a fizikust, a szekszárdi és *Anrod* tolnai sebészt rendelte ki. A kezelés belsőleg és külsőleg is higanyal történt. Ennek mérge-

¹³ *TML NK* 211/1740; Bodosi *i. m.* 99.; Dávid Zoltán: Az 1738. évi pestisjárvány pusztítása. *Orvostört. Közl.* 69—70. 1973. 95.; Moess Alfréd: Az 1739—40-es pestisjárvány távolról és közelről. *Orvostört. Közl.* 75—76. 1975. 59.